ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 97, Ekim 2019, s. 14-27

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.37011>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
13.09.2019

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.10.2019

Prof. Dr. Engin ÖNER

Van YYU, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Mali İktisat Anabilim Dalı
enginoner@yyu.edu.tr

KAMU HARCAMALARININ ARTIŞI (NEDENLER VE ARTIŞI AÇIKLAYAN YAKLAŞIMLAR)

Öz

Yıllar itibarıyla kamu harcamalarında sürekli artışlar söz konusudur. Bu artışların bir kısmı “para değerinin düşmesi, bütçelerde yazılış tekniğinin değişmesi, kamu hizmetlerinin parasallaştırılması ile savaşların yüzölçümü ve nüfus üzerindeki etkileri” gibi görünüşte nedenlerle olmaktadır. Diğer bir kısmı ise “teknolojik gelişmeler, devletin iktisadi, sosyal ve kültürel alanlarda giderek artan bir önemde aktifleşmesi, savunma harcamaları ve nüfus artışı” gibi gerçek nedenlerle ortaya çıkmaktadır. Gerçek nedenler hizmette artışa yol açarken, görünüşte nedenler de hizmette bir artış olmamaktadır. . Harcama artış kanunu adı altında çeşitli yazarlarca yaklaşım ve görüşler olup, en önemlisi alman maliyeci Adolph Wagner’e aittir. Ayrıca sıçrama tezi, Dengesiz Büyüme Yaklaşımı, Sosyal Refahın Artırılması Yaklaşımı, Ortanca Seçmen Yaklaşımı, Bürokratik Üretim Yaklaşımı gibi görüşler de mevcuttur.

Anahtar kelimeler: Kamu Harcamaları Artış Kanunu, Gerçek Artış Nedenleri, Görünüşte Artış Nedenleri.

INCREASE OF PUBLIC EXPENDITURES (CAUSES AND APPROACHES EXPLAINING INCREASE)

Abstract

There has been a continuous increase in public expenditures over the years. Some of these increases are due to apparently reasons such as “decreasing value of money, changing the writing technique in budgets, monetarization of public services, and the effects of wars on the surface and population”. Another part is due to real reasons such as “technological developments, the state's increasing activation in economic, social and cultural areas, defense expenditures and population growth”. While real causes lead to an increase in service, apparently there is no increase in service. . Approaches and opinions by various authors under the name of spending increase law, most importantly belong to the German financier Adolph Wagner. In addition, the Displacement Thesis, Unbalanced Growth Approach, Social Welfare Increasing Approach, Median Voter Approach, Bureaucratic Production Approach such as opinions are also available.

Keywords: Law of Increase on Public Expenditures, Real Reasons for Increase, Apperance Reasons for Increase.

GİRİŞ

Yıllar itibariyle kamu harcamalarında sürekli artışların ortaya çıktığı, bu artışların bir kısmının “para değerinin düşmesi, bütçelerde yazılış tekniğinin değişmesi, kamu hizmetlerinin parasallaştırılması ile savaşların yüzölçümü ve nüfus üzerindeki etkileri” gibi nominal (görünüşte) olduğu, bir kısmının ise” teknolojik gelişmeler, devletin iktisadi, sosyal ve kültürel alanlarda giderek artan bir önemde aktifleşmesi, savunma harcamaları ve nüfus artışı” gibi reel (gerçek) nitelikte olduğu kabul edilmektedir. Harcama artış kanunu adı altında çeşitli yazarlarca yaklaşım ve görüşler olup, en önemlisi alman maliyeci Adolph Wagner’e aittir.

A. Kamu Harcamalarında Artış Nedenleri

Harcamalarda gerçek ve görünüşte artış nedenlerinin özünde “kamu hizmetinde bir artış olup olmaması” yatmaktadır. Dolayısıyla yapılan harcama karşılığında hizmette bir artış oluyorsa bu reel artış nedeni, harcama artışına rağmen hizmette artış olmuyorsa bu da nominal artış nedeni olmaktadır. Kamu harcamalarının görünüşte ve gerçekte artış nedenlerini anahatlarıyla aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür (Öner, E. 2018: 139-140);

1. Kamu Harcamalarının Görünüşte Artış Nedenleri

a. Para Değerinin Düşmesi: Fiyat artışlarından dolayı paranın değer kaybetmesi aynı hizmet için daha fazla harcamaya yol açmaktadır. Bir buzdolabı geçen yıl 1.000 TL iken, aynı buzdolabı bu yıl 1.250 TL’ya alınıyorsa, hizmet aynı ama harcama 250 TL artmıştır. Bu görüşte artıştır.

b. Bütçelerde Yazılış Tekniğinin Değişmesi: Önceden safi bütçe usulü (gider ve gelirlerin birbirine mahsup edilip net değer yazılması) söz konusuydu. Şimdi gayri safi bütçe usulü (gelir ve giderin mahsup olmaksızın olduğu gibi bütçeye kaydedilmesi) uygulanmaktadır. 50 TL

gelir, 100 TL gider varsa ilk usulde bütçede (100-50=) 50 TL yazılmaktaydı. Son usulde ise mahsup olmadan 100 TL gider yazılmaktadır. Dolayısıyla hizmet aynı, ama harcama kalemi görünürde artmış olmaktadır.

c. Kamu Hizmetlerinin Parasallaştırılması: Önceden bir kısım kamu hizmetleri ayın karşılığı ve bütçe dışında yapılırken, sonrasında bu hizmetler bütçeye dâhil edilmiş ve para karşılığı yapılmaya başlanmıştır. Hizmet değişmemiş, harcamalar ise nominal artmıştır.

d. Savaşların Yüzölçümü ve Nüfus Üzerindeki Etkileri: Savaşlara bağlı olarak diğer ülkeye katılan yerlerde önceki hizmetler artış olmadan sürdürülmekte, karşılığında harcama yapılmaktadır, hatta aynı hizmetlerin verilmesi yerine genelde esaret bölgelerinde hizmetlerde düşüşler söz konusu olmaktadır.

2. Kamu Harcamalarının Gerçek Artış Nedenleri

a. Teknolojik Gelişmeler: Teknolojik alanda ortaya çıkan sürekli yenilikler, hizmetin niteliğindeki artışlar, kaliteli hizmetlerin her geçen gün çoğalması beraberinde harcamalarda da artışa yol açmaktadır ki, bu gerçek artış sebebidir. Bilgisayar, televizyon, cep telefonu alanındaki gelişmeler örnek gösterilebilir.

b. Devletin İktisadi, Sosyal ve Kültürel Alanlarda Giderek Artan Bir Önemde Aktifleşmesi: Klasiklerin devlete bakışı (jandarma devleti, küçük etkisiz devlet, beceriksiz tüketici devlet, ekonomiye müdahale ettirilmeyen devlet vs.) yerine günümüzde aktif devlet yaklaşımı, sosyal refah devleti, müdahaleci devlet, ekonomik, sosyal ve kültürel hayata her yönüyle katılan devletin sunduğu kolektif nitelikli, sosyal faydası yüksek hizmetler sürekli artmaktadır. Bu hizmetlerde artış anlamında olup, karşılığında harcama artışı gerçek artış sebebidir.

c. Savunma Harcamaları: Savunma hizmetlerinde en son modern araçların temini, ülke güvenliği için ortaya çıkan sürekli yenilikler, en güvenilir savunma donanımı için yapılan araştırma – geliştirme faaliyetleri vs. beraberinde savunma harcamalarında da artışa yol açmakta olup, bu gerçek artış sebebidir.

d. Nüfus Artışı: Her yeni doğan bir bebek için sağlık, yiyecek, içecek, giyim, eğitim vs. yeni bir takım hizmetler söz konusu olduğu için, bu artan hizmetlerin karşılığında ortaya çıkan harcamalar gerçek artış sebebi olmaktadır. Özellikle nüfus artışının sürekliliği yeni yerleşim yerlerinin oluşmasına, büyük mega kentlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Nüfus artışıyla birlikte sağlık hizmetleri, sosyal güvenlik hizmetleri, eğitim-öğretim hizmetleri, konut ve ulaştırma vb. hizmetlerin giderek yaygınlaşması kamu harcamalarının artışında önemli bir yer tutmaktadır.

Kamu harcamalarının gerçek ve görünüşte artış ayrımı yanı sıra mutlak ve nispi artış ile genişliğine ve yoğunluğuna göre artış şeklinde çeşitlemeler de söz konusudur. Kamu harcamalarının belirli bir başlangıç yılından itibaren parasal olarak artmasına “**mutlak artış**”, kamu harcamalarının doğrudan nüfus artışı, yüzölçümü, milli gelir gibi diğer ekonomik büyüklükler ile mukayese edilmesine “**nispi artış**”, devletin daha önce sunmadığı bir mal ve hizmeti sunması dolayısıyla harcamalarda ortaya çıkan artışa “**genişliğine göre artış**”, devletin daha önce sunduğu bir mal ve hizmeti, daha kaliteli sunmasından kaynaklanan harcama artışına da “**yoğunluğuna göre artış**” denilmektedir (Öğretir, A. H. 2017: 101-103; Karadeniz, M. 2019: 80).

B. Kamu Harcamalarındaki Artışı Açıklayan Yaklaşımlar

1. Kamu Harcamaları Artış Kanunu (A. Wagner)

Kamu harcamalarındaki artışı açıklamaya yönelik ilk ampirik çalışma, 1883 yılında Wagner tarafından yapılmıştır. Kamu harcamalarının milli gelirin gerçek artışından daha hızlı arttığını söylemiştir. Ekonomik kalkınma esnasında kamu harcamalarının milli gelir içindeki payının sürekli olarak artması, o ekonomide kamu kesiminin oransal bütçesini göstermektedir. A. Wagner bir ülkede özellikle asayiş ve güvenlik, bankacılık hizmetlerinin, adli hizmetlerin önemini ve bu hizmetlerin kamu kesimi tarafından yeterli ölçüde yerine getirilmesinin lüzumunu vurgulamaktadır. Bu ihtiyacın karşılanması da elbette kamu harcamasını artıracaktır. Yani kamu harcamalarının nispi artış oranı, milli gelirin nispi artış oranından daha yüksektir. Wagner'in ileri sürdüğü kamu harcamalarının artışı ve kamu faaliyetlerinin genişlemesi uzun dönemi kapsayan analiz olmaktadır Wagner bu durumu sosyalist ekonomiye gidiş olarak görmektedir. Kamu harcamalarının artışı devlet faaliyetlerinin artışının bir sonucudur. Kamusal fonksiyonlar özel ekonominin yerine geçmektedir. Buna göre, bir ekonomide kişi başına düşen gelir artarken kamu kesiminin nispi hacmi de buna bağlı olarak büyümektedir. Bir ekonomi sanayide ilerledikçe o ekonomideki genişleyen pazarlar ile bu pazarlar içindeki üniteler arasındaki ilişkiler karmaşık bir hale gelmektedir. Wagner'den önce bazı iktisatçılar bu artışın geçici sebeplerden kaynaklandığını savunurlarken, Wagner süreklilik gösterdiğini savunması yönünden farklıdır. Wagner hem devletin ekonomiye müdahalesini hem de kamu harcamalarının ekonomik ve sosyal gelişme ile birlikte arttığını bunun rastlantı olmadığını, bir sosyal yasa kapsamında olduğunu ileri sürmüştür (Wagner, 1883; Öğretir, A. H. 2017: 103; bbamantra.com; www.memurhocam.com; Karadeniz, M. 2019: 81; alonot.com; slideplayer.biz.tr; Magazzino, C., Giolli, L., Mele M. 2015: 812-813).

2. Sıçrama Tezi (A. Peacock ve J. Wiseman)

İngiliz maliyeci Alan Peacock ve Jack Wiseman (1961) İngiltere'deki kamu harcamalarını inceleyip kamu harcamalarıyla kamu gelirleri arasında bir bağ olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Wiseman ve Peacock'a göre kamu harcamalarının artışındaki temel neden savaş ve benzeri olaylardır. Bu gibi olağanüstü dönemlerde vergiler ve kamu harcamaları artırılır. Peacock-Wiseman yaklaşımına göre, kamu harcamalarındaki artış, kamu gelirlerindeki artışla – vergilerdeki artışla açıklanmakta; doğal afet, kriz veya savaş gibi büyük bunalım dönemlerinde söz konusu harcamaların sıçrama yaptığı, bunalım sonrası dönemlerde de eski düzeyine inmediği belirtilmektedir. Dolayısıyla devlet için savaşın bitmesi ile elinde kalan ek mali güçle yeni mal ve hizmetlerin üretimini kamu sektörü içine alma imkanı doğmaktadır. Bunun sonucu kamu harcamaları artmakta, böylece savaş öncesi düzeyden savaş sonrası kamu harcamaları düzeyine doğru bir sıçrama olmaktadır. Olağan üstü durumun kalkması sonucunda hem harcamalar hem de vergi eskiye oranla daha yüksek bir düzeyde dengelenmiş olup; normal döneme göre sıçramış olmaktadır (slideplayer.biz.tr; Peacock, A.T., Wiseman, J. 1961; alonot.com; www.memurhocam.com; bbamantra.com; Öğretir, A. H. 2017: 106).

3. Dengesiz Büyüme Yaklaşımı - Maliyet Hastalığı Tezi (William J. Baumol)

W. J. Baumol (1967) verimliliği esas alarak bu konuya değinmiştir. Teknolojik bakımdan ilerleyen sektör; özel sektördür, emek yoğun bir üretim süreci yerine sermaye yoğun bir üretim sürecini tercih ettiklerinden birim maliyetler düşmektedir. Teknolojik bakımdan geri kalan sektör kamu sektörüdür, bu sektörde sermaye yoğun üretim süreci yerine emek yoğun faaliyetleri

tercih edildiğinden birim maliyetler yüksek kalmakta, kamu kesiminin verimliliği düşük seviyede olmaktadır. Bu da kamu kesiminde harcamalarının payını yükseltmektedir (Öğretir, A. H. 2017: 111; slideplayer.biz.tr)

4. Sosyal Refahın Artırılması Yaklaşımı (A. C. Pigou ve H. Dalton)

Arthur Cecil Pigou (1920) ve H. Dalton (1920), vergilemeden sağlanan marjinal liranın harcanmasının oluşturacağı sosyal fayda ile mükellefe olan maliyetin eşitlenmesi suretiyle sosyal refahın kamu harcamaları yolu ile maksimize edilmesi gerektiğini ileri sürmüş olup; sosyal refahın artırılması yaklaşımında amacın sosyal refahın maksimize edilmesi olduğu, bu doğrultuda kamu harcamalarına yön verilmesi ve artırılmasının söz konusu olmasıdır (slideplayer.biz.tr; Öğretir, A. H. 2017: 112; www.memurhocam.com).

5. Kamu Tercihi - Maksimizasyon Yaklaşımı (A. Downs, J. Buchanan ve G. Tullock)

Anthony Downs (1957), Jim Buchanan ve Gordon Tullock (1962) gibi teorisyenler tarafından ileri sürülmüş olan bir yaklaşımdır. Bu görüşe göre demokrasi ile yönetilen bir ülkede, hükümetler kendi yaşam sürelerini maksimum kılama çabası içerisindeyler. Demokrasiyle yönetilen ülkelerde kamusal karar alma süreci gerçekleşirken politikacı, seçmenler ve bürokratlar doğasında olan çıkar ve fayda maksimizasyonu doğrultusunda hareket ederek bütçe dengelerini bozmaktadırlar. Hükümetlerin oy kaybetmeyi göze almayarak genişletici politikalara devam etmesi kamu harcamalarını reel olarak artırmaktadır. Kamu harcamaları ve vergi kararlarında merkezi hükümetin belirleyiciliği arttığı ölçüde kamu harcamalarının da artacağı ve devletin aşırı büyüyeceği ileri sürülmektedir (Öğretir, A. H. 2017: 108-110; slideplayer.biz.tr).

6. Ortanca Seçmen Yaklaşımı (D. Black ve A. Downs)

D. Black (1948) ve A. Downs'un (1957) ortanca seçmen yaklaşımına göre kamu harcama düzeyini seçmen tercihleri belirlemekte; gelir dağılımı bozulduğunda ortanca seçmenin kendisine yönelik transfer harcamalarının artırılmasını istemeleri kamu harcamalarını da reel olarak artırmaktadır. Ortanca seçmen belirleyici oyu kullanma yeteneğine sahiptir. Dolayısıyla, oy kullandıklarında daha iyi durumda olurlar. Bu yaklaşımın etkileri sadece politika için değil, işletme ve ekonomi için de söz konusudur (Öğretir, A. H. 2017: 108-109; Poulette, J.)

7. Oy Değiş Tokuş Yaklaşımı (G. Tullock)

Siyaset bilimciler yıllarca Kongre üyelerinin "ticaret oyu" uygulamalarını gözlemlemişler ve bu işlemin sürecini tanımlamak için logrolling terimini kullanmışlardır. Siyaset bilimciler arasında, ticaret oyları, oy almak ve satmak kadar kötü sayılıyordu. Oy ticaretiyle uğraşan Kongre, kötü bir yer olarak kabul edilmiştir. Oy ticareti bir ekonomistin analiz etmesi için açık bir konu olup, J. Buchanan ve G. Tullock bunu analitiğini uygulamışlardır. G. Tullock'un (1959) oy değiş tokuşu (logrolling) bakışına göre, siyasi partiler yeterli oy oranına sahip olabilmek için değiş tokuşa gidebilirler, önceki duruma göre kazanılamayacak projeler kabul edilebilir ki, bunu sonucunda kamu harcamaları artmaktadır (Mueller, D. C. 2012: 51; Öğretir, A. H. 2017: 109).

8. Bürokratik Üretim Yaklaşımı (W. A. Niskanen)

W. A. Niskanen'e (1971) göre bürokratların aşırı kamu harcamaları, bütçe üzerinden kişisel amaçlarını gerçekleştirme çabası kamu harcamalarını reel olarak artırmaktadır. Kamu harcamalarının artışını bürokrasiye dayandırmıştır. Bürokrasinin bütçe içindeki etkisi ile kamu harcamalarının artabileceğini iddia etmiştir. Bürokrasinin hükümete hizmet sunan monopol gücüne

sahip bir hizmet sektörü olduğunu, bürokratların bu yapıyı büyütme amacı ile hareket ettiğini, bunun da kamu harcamalarının artışına neden olduğunu ileri sürmektedir. Bürokratik gücü etkileyen unsurlar iktidar partisi, seçmenler, çıktı-maliyet belirsizliği, bütçe büyüklüğü, büro büyüklüğü ve bürokratik yönetim üzerinde meydana gelen kontrol kaybıdır. Tüm bu unsurlar bürokratik güç tarafından kullanılmakta ve bu durum beraberinde kamu harcamalarında artış meydana getirmektedir (Bakırtaş, İ. 1999: 19; Öğretir, A. H. 2017: 108; ekonomihukuk.com; slideplayer.biz.tr; Karadeniz, M. 2019: 84)

9. Baskı ve Çıkar Grupları Yaklaşımı (M. Olson)

"Kolektif Eylem Mantığı" (1965) çalışmasında Olson, rasyonel egoistlerin ağırlıklı olduğu bireylerin ve grupların büyük olduğu ortamda kolektif eylemin gerçekleşmeyeceğini savunmuş, gruplardaki kişilerin sayısı az olmadıkça ya da bireylerin kendi alanlarında hareket etmelerini sağlayan ortak faiz gibi bir özel zorlama araç olmadıkça birlikte hareket etmeyeceklerini ileri sürmüştür. Ayrıca Olson tarafından, baskı ve çıkar gruplarının iktisadi transfer (rant maksimasyonu) elde etme çabası, siyasi partilerin popülist politika eğilimlerine karşılık geldiği sürece kamu harcamalarını gerçekte artırdığı öne sürülmektedir (Öğretir, A. H. 2017: 109; Udéhn, L. 1993: 239).

10. Politik Konjonktür Dalgalanmaları Teorisi (W. Nordhaus)

W. Nordhaus'un (1975) politik konjonktür dalgalanmaları teorisine göre seçim öncesi istihdamı artırıcı genişletici politikalar, seçim sonrası enflasyonla mücadelede daraltıcı politikalar uygulanması konjonktürel dalgalanmalara yol açmakta; genişletici politikalar kamu harcamalarını artırmaktadır (Öğretir, A. H. 2017: 110). Günümüzün siyasi seçimlerinin gelecekteki refahı etkilemesinin birçok yolu vardır. Gelecek sermaye stokları, yapılar, makinalar ve yollar mevcut kapasitenin büyüklüğüne bağlıdır. Nesiller tüketmek yerine yatırım yapmaktadır. Doğal kaynakların stokları geçmişe bağlı olarak değişmektedir. Ekonomik hayatımızın tüm yönleri devletin politikalarından etkilenir. Hepsi mevcut refah ve gelecekteki refah arasında seçim yapmayı içermektedir. Kısacası, bunlar kamu yatırım kararlarıdır. Kamu yatırımının normatif yönleri olmasına rağmen, hükümetler politik gerçeklerle kısıtlandığında hükümetin yatırım davranışını öngören ve destekleyen çok az teori vardır (Nordhaus, W. 1975: 169).

11. Marksist Yaklaşım (J. O'connor)

J. O'connor (1973) kamu harcamalarının artış nedeni olarak sermaye birikiminin artmasını göstermiş, özel kesimdeki birikmiş sermayenin kamu sektörüne geçmesi kamu harcamalarını artırdığını; ayrıca emek gücünün giderek yaygınlaşıp güçlü hale gelmesinin de kamu harcamalarını artırmakta olduğunu ileri sürmektedir. Devletin Mali Krizleri, devlet harcamalarının 1960'ların sonunda ve 1970'lerin başlarında ABD'deki gelirleri dışlama eğilimine işaret etmesine karşın, dönemin diğer ülkelerine ve bugünün küresel ekonomisine ilgisi belirgindir. Devlet harcamaları, devlet bütçesinin daha büyük ve daha büyük bir payını oluşturduğunda, bunu kendi başlarına (ve kapitalizmin) tehlikesiyle yapmaktadır. Vergi oranlarındaki ve vergi yapısındaki değişikliklerin özel ekonomik faaliyeti düzenlemek için nasıl kullanıldığı incelenmektedir. O'Connor, belirli harcamaların ve programların ve bir bütün olarak bütçenin yalnızca özel ekonomi içindeki güç ilişkileri ile anlaşılabilirliğini öne sürmektedir. O'Connor'ın analizi, Amerika Birleşik Devletleri kapitalizminin bir anatomisini, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki politik gücü ve bütçe kontrolünü, sosyal sermaye harcamalarını, üretimin sosyal harcamalarını, bütçeyi finanse etmeyi ve reformun kapsamını ve sınırlarını içermekte olup; tekel gücünün ve devletin

eşzamanlı büyümesinin giderek daha şiddetli bir sosyal kriz ortaya çıkardığını göstermektedir. Devlet tekelleri, devletin karşılaması gereken ihtiyaçları oluşturarak dolaylı olarak devlet bütçesini belirlemekte ve bütçe harcamalarını artırmaktadır (ekonomihukuk.com; Karadeniz, M. 2019: 85; slideplayer.biz.tr; O’connor, J. 1973).

12. Diğer Yaklaşımlar

a. H. C. Adams’ın Görüşü: H.C. Adams (1895) birçok ülkede 1830-1890 yılları arasında kamu harcamalarının hem mutlak hem de milli gelire oranla nispi olarak arttığını belirtmiştir. Kamu giderlerinin artış nedenlerinin her ülke için aynı olmayacağını belirtmiştir. Bunun nedenlerini de ülkenin sahip olduğu sosyal ve ekonomik faktöre bağlamıştır. Çünkü her ülkede hizmetler aynı hızda ve ağırlıkta gelişmemektedir. A.Wagner sanayinin gelişmesi, sosyal ilerleme, alt yapı hizmetleri sonucu olarak devlet faaliyetlerinin artması sonucu harcamaların arttığını savunurken; Adams harcamalardaki artışları uluslararası ilişkilerdeki gerginlikler- anlaşmazlıklar, savaşlar gibi nedenlere bağlamıştır ve Wagner’in sosyalist ekonomiye gidiş fikrine katılmamaktadır (Öğretir, A. H. 2017: 105; slideplayer.biz.tr; alonot.com; ekonomihukuk.com; Karadeniz, M. 2019: 82).

b. S. Fabricant’ın Görüşü: Solomon Fabricant’a (1952) göre 1900-1950 yılları arasında ABD’de kamu harcamalarının arttığı doğru ise de, bunu kanun olarak nitelendirmek zamansızdır. Fabricant, çoklu regresyon analizlerinde, kişi başına düşen gelir, nüfus yoğunluğu ve kent sel yerlerde yaşayan nüfusun yüzdesi gibi üç bağımsız değişken kullanarak, yani 1942 yılı kişi başına eyalet ve yerel hükümet harcamaları ile eyaletler arası ilişkinin % 72’sini açıklamayı başarmıştır (Hwang, M. C.: 153). Wagner ve Adams’ın kamu harcamaları artışı ile ilgili çalışmaları değerlendirilirken yeterli sayıda ülkenin incelenmediği, birkaç ülkeye ait sonuçları net olmayan çalışma olsa da, panel veri analizlerinin hemen hemen hiç olmadığı, bu sebeple araştırmaların eksik bilgiye dayandığı, bir kanun ortaya koyabilmek için daha geniş ve detaylı araştırmaya ihtiyaç olduğu belirtilmektedir (Magazzino , C., Giolli , L., Mele M. 2015: 813; ekonomihukuk.com; Öğretir, A. H. 2017: 105).

c. F. S. Nitti’nin Görüşü: İtalyan iktisatçı F. S. Nitti, çeşitli ülkelerdeki kamu harcama eğilimleri hakkında bir araştırma yapmış olup, On dokuzuncu yüzyılın son bölümünde başlıca genişleme nedenlerini (a) askeri harcamalardaki artışın devam etmesi, (b) buhar ve elektrik kullanımı ile bağlantılı büyük kamu eserlerinin başlangıcı, (c) kamu borçlarının büyümesi, (d) her türlü sosyal önleme şeklinin geliştirilmesi ve (e) halkın kamu ilişkilerine katılımının artması şeklinde sıralamıştır. Francesco Nitti’ye göre kamu harcamalarında küçümsenmeyecek bir artış vardır, fakat bu Wagner’in belirttiği sebeplerden değil uluslararası gerginlikler, savaş, savunma harcamaları yani iç ve dış güvenlik nedeniyle artmaktadır. Büyük devletlerin hemen hepsinde ortak olan özellik, kaynakların büyük kısmını medeniyet ve kültür ile ilgili alanlara değil, güvenlik ve savunma amaçlarına ayırmaktır (Nitti, F. S.. 1903; Tarschy, D. 1975: 11; Öğretir, A. H. 2017: 105; slideplayer.biz.tr).

d. W. W. Rostow’un Görüşü: Rostow’a (1961) göre, ekonomik büyüme ve gelişmenin erken aşamalarında, ekonominin toplam yatırım oranı içinde kamu sektörü yatırımları yüksek bulunabilir. Kamu sektörünün yollar, ulaşım sistemi, sıhhi tesisat sistemi, kanun ve düzen gibi sosyal yönelimler sağladığını doğrulan Rostow, ayrıca sağlık, eğitim ve barınma harcamalarının ekonomiyi kalkış aşamasına getirmek için şart olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla Rostow kamu giderlerinin artışını ekonomik gelişme ve bu gelişimin sağlanmasında devletin oynadığı rolün önemi ile açıklamaktadır. Kamu harcamalarındaki artış başlangıçta alt yapı ve beşeri ser-

maye yatırımları şeklinde ortaya çıkarken, özel kesimin ön plana çıktığı ve girişimciliğin arttığı dönemlerde, özel kesimin tamamlayıcı olan hizmetleri sebebiyle yaşanmaktadır. Kısaca devletin bu gelişmelerle birlikte ekonomide fiskal amaçları üstlenmesinin kamu harcamalarını reel olarak artırdığı ileri sürülmektedir (slideplayer.biz.tr; Öğretir, A. H. 2017: 107; www.memurhocam.com; Edame, G.E. and Fonta .W. W. 2014: 52).

e. R. Musgrave'nin Görüşü: 1890-1948 yıllarında ABD'de kamu harcamalarını inceleyen Musgrave'e göre kamu harcamalarında artış sürekli bir seyir izlememektedir. Savaş ve savaşla ilgili nedenlerden dolayı harcamaların artış gösterdiği, savunma harcamalarının, kamu harcamalarından çıkarılması durumunda kamu harcamalarının önemli bir artış trendi göstermediğini ifade etmiştir. Musgrave'e göre bir ülke ekonomisinin gelişim sürecini tamamlamasına bağlı olarak, eğitim, sağlık ile diğer sosyal harcamalar artmaktadır (slideplayer.biz.tr; www.memurhocam.com; Öğretir, A. H. 2017: 105)

Rostow ve Musgrave, kamu harcamalarının artması üzerine bir araştırma yürütmüştür. Ekonomik gelişmenin erken aşamalarında, kamu harcamaları büyüme oranının çok yüksek olacağı belirtilmiştir. Çünkü hükümet temel altyapı tesisleri (sosyal ek yük) sağlamakta ve bu projelerin çoğu sermayeye dayanmaktadır.. Bu nedenle, hükümetin harcamaları istikrarlı bir şekilde artacaktır. Eşitlikçi bir toplum geliştirmek üzere ekonomik gelişme için, hükümet zamanla artan miktarda eğitime yatırım, sağlık, yollar, elektrik ve su temini gibi harcama yapma durumu ekonomiyi geleneksel aşamadan kalkış aşamasına götürebilir. Araştırma, ekonominin büyümesi ile devlet faaliyetlerinin büyümesi arasındaki bir fonksiyonel ilişki olduğunu ve kamu sektörünün ekonomiden daha hızlı büyüdüğünü göstermektedir (Musgrave, 1969). Böylece her türlü hükümet şeklinde, niyet seviyelerine (barış veya savaş) bakılmaksızın, kamu harcamalarını arttırma eğilimi görülmektedir (Aladejare, S. A. 2013; Birundu, D. N. 2013:10).

f. H. Dalton'un Görüşü: H. Dalton'a (1954) göre, kaynakların Devlet tarafından kullanılması, tüketim amaçlı veya yatırım amaçlı olabilir. Hugh Dalton'a göre kamu harcamaları, savunma harcamaları arttıkça artmaktadır. Kamu harcamaları üretim seviyesini üç şekilde etkilime eğilimindedir: a) Çalışma ve Tasarruf Kapasitesine Etkisi: kamu harcamaları bireyin çalışma kapasitesini arttırır, b) Çalışma ve Tasarruf İsteği: Kamu harcaması, halkın çalışma ve tasarruf etme isteğini teşvik eder, c) Ekonomik Kaynakların Yeniden Dağıtılması: Kamu harcamaları ekonomiyi dengede tutar (slideplayer.biz.tr ; Anochie, U.C, Ph.D. and Ude, D. K. 2014: 9).

C. Sonuç

Yıllar itibariyle kamu harcamalarında sürekli artışlar söz konusudur. Bu artışların bir kısmı "para değerinin düşmesi, bütçelerde yazılış tekniğinin değişmesi, kamu hizmetlerinin parasallaştırılması ile savaşların yüzölçümü ve nüfus üzerindeki etkileri" gibi görünüşte nedenlerle olmaktadır. Diğer bir kısmı ise "teknolojik gelişmeler, devletin iktisadi, sosyal ve kültürel alanlarda giderek artan bir önemde aktifleşmesi, savunma harcamaları ve nüfus artışı" gibi gerçek nedenlerle ortaya çıkmaktadır. Harcamalarda gerçek ve görünüşte artış nedenlerinin özünde "kamu hizmetinde bir artış olup olmaması" yatmaktadır.

Yapılan harcama karşılığında hizmette bir artış oluyorsa bu reel - gerçek artış nedeni, harcama artışına rağmen hizmette artış olmuyorsa bu da nominal - görünüşte artış nedeni olmaktadır. Kamu harcamalarının gerçek ve görünüşte artış ayrımı yanı sıra mutlak ve nispi artış ile genişliğine ve yoğunluğuna göre artışı şeklinde çeşitlemeler de söz konusudur.

Kamu harcamalarındaki artışı açıklayan yaklaşımlar gelince; ilk ampirik çalışma, 1883 yılında Wagner tarafından yapılmıştır. Kamu harcamalarının milli gelirin artışından daha hızlı arttığını söylemiştir. Wagner'in ileri sürdüğü kamu harcamalarının artışı ve kamu faaliyetlerinin genişlemesi uzun dönemi kapsayan analiz olmaktadır. Wagner bu durumu sosyalist ekonomiye gidiş olarak görmektedir. Wagner harcamalardaki artışın süreklilik gösterdiğini savunmaktadır.

Sıçrama tezi ile tanınan Wiseman ve Peacock'a göre kamu harcamalarının artışındaki temel neden savaş ve benzeri olaylardır. Doğal afet, kriz veya savaş gibi büyük bunalım dönemlerinde söz konusu harcamaların sıçrama yaptığı, bunalım sonrası dönemlerde de eski düzeyine inmediği belirtilmektedir.

W. J. Baumol verimliliği esas almıştır. Teknolojik bakımdan geri kalan sektörün kamu sektörü olduğu, emek yoğun faaliyetler tercih edildiğinden birim maliyetlerin yüksek kaldığı, verimliliği düşük seviyede olduğu, bunun da kamu kesiminde harcamalarının payını yükselttiği öne sürülmektedir.

Arthur Cecil Pigou ve H. Dalton'a göre amacın sosyal refahın maksimize edilmesi olduğu, bu doğrultuda kamu harcamalarına yön verilmesi ve artırılmasının söz konusu olduğu ifade edilmektedir.

Anthony Downs, Jim Buchanan ve Gordon Tullock gibi teorisyenlere göre demokrasi ile yönetilen bir ülkede, hükümetler kendi yaşam sürelerini maksimum kılma çabası içerisindeyler. Hükümetlerin oy kaybetmeyi göze almayarak genişletici politikalara devam etmesi kamu harcamalarını reel olarak artırmaktadır.

D. Black ve A. Downs'a göre kamu harcama düzeyini seçmen tercihleri belirlemekte, gelir dağılımı bozulduğunda ortanca seçmenin kendisine yönelik transfer harcamalarının artırılması istemeleri kamu harcamalarını da reel olarak artırmaktadır.

G. Tullock'a göre, siyasi partiler yeterli oy oranına sahip olabilmek için değiş tokuşa gidebilirler, önceki duruma göre kazanılamayacak projeler kabul edilebilir ki, bunu sonucunda kamu harcamaları artmaktadır.

Kamu harcamalarının artışını bürokrasiye dayandıran W. A. Niskanen'e göre bürokratların aşırı kamu harcamaları, bütçe üzerinden kişisel amaçlarını gerçekleştirme çabası kamu harcamalarını reel olarak artırmaktadır.

Olson'a göre baskı ve çıkar gruplarının iktisadi transfer (rant maksimasyonu) elde etme çabası, siyasi partilerin popülist politika eğilimlerine karşılık geldiği sürece kamu harcamalarını gerçekte artırdığı öne sürülmektedir.

W. Nordhaus'a göre seçim öncesi istihdamı artırıcı genişletici politikalar kamu harcamalarını artırmaktadır

J. O'connor kamu harcamalarının artış nedeni olarak sermaye birikiminin artmasını göstermiş, özel kesimdeki birikmiş sermayenin kamu sektörüne geçmesi kamu harcamalarını artırdığını ileri sürmektedir.

H.C. Adams birçok ülkede kamu harcamalarının hem mutlak hem de milli gelire oranla nispi olarak arttığını belirtmiştir. Kamu giderlerinin artış nedenlerinin her ülke için aynı olmayacağını belirtmiştir.

Solomon Fabricant'a göre kamu harcamalarının arttığı doğru ise de, bunu kanun olarak nitelendirmek zamansız olduğu; Wagner ve Adams'ın çalışmalarında yeterli sayıda ülkenin incelenmediği, bir kanun ortaya koyabilmek için daha geniş ve detaylı araştırmaya ihtiyaç olduğu belirtilmektedir.

Francesco Nitti'ye göre kamu harcamalarında küçümsenmeyecek bir artış vardır, fakat bu Wagner'in belirttiği sebeplerden değil uluslararası gerginlikler, savaş, savunma harcamaları yani iç ve dış güvenlik nedeniyle artmaktadır.

Rostow'a göre, ekonomik büyüme ve gelişmenin ilk aşamalarında, ekonominin toplam yatırım oranı içinde kamu sektörü yatırımları yüksek bulunabilir. Devletin bu gelişmelerle birlikte ekonomide fiskal amaçları üstlenmesinin kamu harcamalarını reel olarak artırdığı ileri sürülmektedir.

Hugh Dalton'a göre kamu harcamaları, savunma harcamaları arttıkça artmaktadır.

Musgrave'e göre kamu harcamalarında artış sürekli bir seyir izlememektedir. Savaş ve savaşla ilgili nedenlerden dolayı harcamaların artış gösterdiği, savunma harcamalarının, kamu harcamalarından çıkarılması durumunda kamu harcamalarının önemli bir artış trendi göstermediğini ifade etmiştir.

Sözün özüne gelince; kamu harcamalarının çeşitli nedenlere bağlı olarak reel ve / veya görünüşte arttığı ve bu artışın süreklilik gösterdiğinin gerçekliği gerçektir. Gerçek olmayan ise A. Wagner'in ülkelerin sosyalizme gideceğini öne sürmesi olup, tezin bu kısmı karşılıksız kalmıştır.

KAYNAKLAR

- Adams, H. C. (1895). "The Theory of Public Expenditures". Publications of the American Economic Association Vol. 10, No. 3, Supplement, Handbook of the American Economic Association 1895. Together with Report of the Seventh Annual Meeting (Mar., 1895), pp. 87-95.
- Aladejare, S. A. (2013). "Government spending and economic growth: evidence from Nigeria". Federal University Wukari, Taraba State, Nigeria 18. January. [https://mpira.ub.unimuenchen.de/43916/1/ Government spending and economic growth.pdf](https://mpira.ub.unimuenchen.de/43916/1/Government%20spending%20and%20economic%20growth.pdf). erişim tarihi: 12.09.2019.
- nochie, U.C, Ph.D. and Ude, D. K. (2014). "Public Expenditures as a Fiscal Policy Tool for Sustainable Economic Growth: Its Quality Achievement and Employability in Nigeria". Journal of Economics and Sustainable Development www.iiste.org ISSN 2222-1700 (Paper) ISSN 2222-2855 (Online) Vol.5, No.23, 2014. <https://pdfs.semanticscholar.org/3c37/f3a79de970e6b3014223b1377ef7c7c34a8a.pdf>. erişim tarihi: 12.09.2019.
- Bakırtaş, İ. (1999). " Kamu Harcamaları Üzerinde Bürokratik Gücün Belirleyici Unsurlarının Etkisi", [https://iibfdergi.deu.edu.tr index.php cilt1-sayil article](https://iibfdergi.deu.edu.tr/index.php/cilt1-sayil/article). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/211488>. erişim tarihi: 11.09.2019.
- Baumol, W. J. (1967). "Macroeconomics of Unbalanced Growth: The Anatomy of Urban Crisis", The American Economic Review, Vol. 57, No. 3 (Jun., 1967), pp. 415-426 , Publishedby: American Economic Association [.http://piketty.pse.ens.fr/files/Baumol1967.pdf](http://piketty.pse.ens.fr/files/Baumol1967.pdf); erişim tarihi: 11.09.2019.

- Birundu, D. N. (2013). "The Relationship Between Public Expenditure Composition and Economic Growth in Kenya". D61/63750/2011 pp. 1-42. A Research Project Submitted in Partial Fulfillment of The Requirements for The Degree of Master of Business Administration, University of Nairobi. <https://pdfs.semanticscholar.org/0c1a/cc93e3d03c338f730a2424b45ac270a8cdb0.pdf>. erişim tarihi: 12.09.2019.
- Black, D. (1948). "On the Rationale of Group Decision-making". Journal of Political Economy Vol. 56, No. 1 (Feb., 1948), pp. 23-34. https://www.jstor.org/stable/1825026?seq=1#metadata_info_tab_contents. erişim tarihi: 11.09.2019.
- Buchanan, J. M., & Tullock, G. (1962) The Calculus of Consent. https://www.econlib.org/library/Buchanan/buchCv3.html?chapter_num=23#book-reader. erişim tarihi: 11.09.2019.
- Dalton, H. (1920). "The Measurement of the Inequality of Incomes". The Economic Journal, Vol. 30, No. 119, (Sep., 1920), pp. 348-361 Published by: Blackwell Publishing for the Royal Economic Society Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/2223525>; <https://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/Dalton-1920.pdf>. erişim tarihi: 11.09.2019.
- Dalton, H. (1954). Principles of Public Finance, 145. <https://books.google.com.tr/books/Principles+of+Public+Finance>, erişim tarihi: 12.09.2019.
- Downs, A. (1957). "An Economic Theory of Political Action in a Democracy". Journal of Political Economy Vol. 65, No. 2 (Apr., 1957), pp. 135-150. https://www.jstor.org/stable/1827369?seq=1#metadata_info_tab_contents. erişim tarihi: 11.09.2019.
- Edame, G.E. and Fonta .W. W. (2014). "The Impact of Government Expenditure on Infrastructure in Nigeria: A Co-integration & Error Correction Specification". International Journal of African and Asian Studies - An Open Access International Journal Vol.3 2014. <https://pdfs.semanticscholar.org/06b3/cd5a7bb1d6ed01a4780554c45714ba9f9725.pdf>. erişim tarihi: 12.09.2019.
- Fabricant, S. (1952). The Trend of Government Activity in the United States Since 1900, National Bureau of Economic Research, New York. <https://www.nber.org/books/fabr52-1>. erişim tarihi: 12.09.2019.
- Hwang, M. C. The Determinant Studies of Public Expenditures of State and Local Governments-A Critical Survey JOURNAL of E.S.,D.S.P.E.S.L.G.-A,(pp.151-168). http://sspace.snu.ac.kr/bitstream/10371/90334/1/8.The_DeterminantStudies_of_Public_Expenditures_of_State_and_Local_Governments,A_Critical_Survey.pdf. erişim tarihi: 12.09.2019.
- Kamu Harcamalarının Artışı Ile İlgili Teoriler. <https://alonot.com/kamu-harcamalarinin-artisi-ile-ilgili-teoriler/> Maliye Ders Notları, Mülakat Kavramları 19 Aralık 2015; erişim tarihi: 04.09.2019.

- Kamu Harcamaları. <https://ekonomihukuk.com/maliye/kamu-harcamaları/> erişim tarihi: 04.09.2019.
- Ka-
mu_Giderlerinin_Artış_Sebepleri.https://www.ekodialog.com/kamu_maliyesi/kamu_giderlerinin_artis_sebepleri.html; erişim tarihi: 04.09.2019.
- Ka-
mu_Giderlerinin_GerçekArtış_Sebepleri.https://www.ekodialog.com/kamu_maliyesi/kamu_giderlerinin_gercek_artis_sebepleri.html; erişim tarihi: 04.09.2019.
- Kamu Harcamaları ve Kamu Harcamalarına Yönelik Görüşler. <https://www.memurhocam.com/kamu-harcamaları-ve-kamu-harcamalarinayonelik-gorusler/> erişim tarihi: 04.09.2019.
- Kara, İ. “Kamu harcamalarının Artışını Açıklayan Yaklaşımlar”. <https://slideplayer.biz.tr/slide/2931976/>; erişim tarihi: 04.09.2019.
- Karadeniz, M. (2019). Üstad-ı Maliye, genişletilmiş 3. Baskı, Savaş Kitap Yayınevi, Ankara.
- Law Increasing State Activities - Adolph Wagner. <https://bbamantra.com/law-increasing-state-activities-adolph-wagner/> erişim tarihi: 10.09.2019.
- Magazzino, C., Giolli, L. & Mele, M. (2015). “Wagner’s Law and Peacock and Wiseman’s Displacement Effect in European Union Countries: A Panel Data Study”. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2015, 5(3), 812-819. erişim tarihi: 04.09.2019.
- Mueller, D. C. (2012). “Gordon Tullock and Public Choice” Author(s): Public Choice, Vol. 152, No. 1/2, The intellectual legacy of Gordon Tullock (July 2012), pp. 47-60. <https://www.jstor.org/stable/pdf/41483751.pdf>. erişim tarihi: 11.09.2019.
- Musgrave, R. A. (1969). *Fiscal System*, New Haven: Yale University Press. <https://www.abebooks.com/Fiscal-Systems-R-A-Musgrave-Yale/22820234037/bd>. erişim tarihi: 12.09.2019.
- Niskanen, W. A. (1971). *Bureaucracy and Representative Government*. First Published 1971, eBook Published 29 September 2017, Pub. location New York Imprint Routledge, DOI <https://doi.org/10.4324/9781315081878> Pages 251 pages, eBook ISBN 9781315081878, Subjects Politics & International Relations. <https://www.taylorfrancis.com/books/9781315081878>. erişim tarihi: 11.09.2019.
- Nitti, F. S. (1903). *Principi di Scienza Delle Finanze*. reprinted in translation in C. J. Bullock, ed., *Selected Readings in Public Finance*, 2nd ed. (Cambridge, Mass.: Ginn and Company, 1920), pp. 33-47.
- Nordhaus, W. D. (1975). “The Political Business Cycle”. *The Review of Economic Studies*, Vol. 42, No. 2 (Apr., 1975), pp. 169-190. Oxford University Press Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/pdf/2296528.pdf>. erişim tarihi: 12.09.2019.

- O'Connor, J. (1973). *The Fiscal Crisis of the State*, New York, 1973. *The Fiscal Crisis of the State* Paperback – 30 Apr 2001. <https://www.amazon.co.uk/Fiscal-Crisis-State-James-OConnor/dp/0765808609>. erişim tarihi: 12.09.2019.
- Olson, M. (1965). *The Logic of Collective Action Public Goods The Theory of Groups*. Harvard University Press Cambridge. Massachusetts, London, England. https://www.keionline.org/misc-docs/socialgoods/MancurOlson_2002_LogicalCollectiveAction.pdf. erişim tarihi: 12.09.2019.
- Öğretir, A. H. (2017). *Maliye (Konu Anlatımlı)*, 4. Baskı, Editör Doç.Dr. Yüksel Bilgili, 4T Yayınevi, Mim Danışmanlık Eğitim ve Yayıncılık Ltd. Şti, İstanbul.
- Öner, E. (2018). *Kamu Maliyesi*, 3. Basım, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık TİC. LTD. ŞTİ. Ekim, Ankara.
- Peacock, A.T. & Wiseman, J. (1961), *The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom*, London: Oxford University Press. <https://www.nber.org/books/peac61-1>; erişim tarihi: 10.09.2019.
- Peacock-Wiseman Hypothesis - Public Expenditure. <https://bbamantra.com/peacock-wiseman-hypothesis/> erişim tarihi: 10.09.2019.
- Pigou, A. C. (1920). *Wealth and Welfare*. London: Macmillan. <http://pombo.free.fr/pigou1920.pdf>. erişim tarihi: 11.09.2019.
- Poulette, J. “The Median Voter Theorem and its Applications”. <https://www.cornellcollege.edu/politics/Reading-Poulette.pdf>. erişim tarihi: 11.09.2019.
- Rostow, W.W. (1959). “The Stages of Economic Growth”. *The Economic History Review*, New Series, Vol. 12, No. 1 (1959), pp. 1-16 Published by: Blackwell Publishing on behalf of the Economic History Society Stable. <http://www.jstor.org/stable/2591077>. https://www.ufjf.br/oliveira_junior/files/2009/06/rostop.pdf. erişim tarihi: 12.09.2019.
- Rostow, W.W. (1961) “The Stages of Economic Growth: A Non- Communist Manifesto. Cambridge University Press. <https://www.amazon.com/Stages-Economic-Growth-Non-Communist-Manifesto/dp/B0010ZJ6FY>. . erişim tarihi: 12.09.2019.
- Tarsch, D. (1975). “The Growth of Public Expenditures Nine Modes of Explanation”. *Scandinavian Political Studies*, Bind 10. Pp.9-30. https://tidsskrift.dk/scandinavian_political_studies/article/view/32156/29761. erişim tarihi: 12.09.2019.
- Tullock, G. (1959). “Problems of Majority Voting”. *Journal of Political Economy*, Vol. 67, No. 6 (Dec.), pp. 571-579. <https://pdfs.semanticscholar.org/d40f/4d5e95248cd245cc5a521b924f8757620391.pdf>. erişim tarihi: 11.09.2019.

- Udhn, L. (1993). "Twenty-Five Years with "The Logic of Collective Action". Acta Sociologica. Vol. 36, No. 3, Rational Choice Theory, pp. 239-261. <https://www.jstor.org/stable/pdf/4200858.pdf>. erişim tarihi: 12.09.2019.
- Wagner, A. H. (1883), Finanzwissenschaft. Leipzig: C. F. Winter, https://archive.org/details/bub_gb_Q74wAAAAYAAJ/page/n177; erişim tarihi: 10.09.2019.